
Die verband tussen Teologie, Filosofie en die Vakwetenskappe by Johannes Calvyn en enkele implikasies daarvan vir die materialistiese en idealistiese denke

*L.S. Bosman
Nagraadse Student
Afrikaanse Protestantse Akademie
cdr.715.gamer@gmail.com*

*A.W.G. Raath
Emeritus Senior Professor en Navorsingsgenoot
Departemente Filosofie, Geskiedenis en Publiekreg
Universiteit van die Vrystaat
RaathA@ufs.ac.za*

Abstract

The relationship between theology, philosophy and the particular scientific disciplines in John Calvin's views and some implications of his theological views for materialistic and idealistic philosophical thought.

Central to John Calvin's theology is the notion that God is a self-existent being: God is not dependant upon any other being for His existence; rather He exists independently of everything else in creation. Even if everything would diasappear, God would still exist. God's property of

self-existence is an incommunicable attribute of God's being. God's aseity implies that God does not exist through another or from another. He exists in and of Himself, independent of everything else and is known from Scripture as a self-existent being. The theological statement of the aseity of God has vast implications for philosophical endeavour and for all the particular scientific disciplines. The doctrine that God alone is self-existent and that everything else is dependent for its existence on God is closely related to the theological doctrine of creation, the doctrine of God's sovereign governance of the world and that the knowledge of God's aseity and sovereignty is only possible in and through Christ (the Word or Logos). According to the doctrine of creation, everything that exists (other than God) has been created by God, and everything that exists other than God is a created thing. The doctrine of God's sovereignty flows from His incommunicable aseity: God is the supreme creator and lawgiver of reality. Not only did God create the whole of reality but he also maintains and governs the world through his wisdom, power and grace. Knowledge of God as the supreme self-existent being, the whole of creation being totally dependent upon God, the sovereign governance of God's creation in his omnipotence and wisdom is revealed to man through God's Word. Calvin's references to Christian philosophy appeals to his view that reason is auxiliary to faith and that philosophy drawing its foundational ground ideas from theology stands juxtaposed to non-Christian philosophical thought. In this article the authors firstly investigates the theological ground ideas underlying his views on philosophy and the particular scientific disciplines. Secondly, the authors investigate Calvin's theological grounding of philosophy for materialistic and idealistic philosophical views respectively.

1. Inleiding

Die vraag na die verband tussen die teologie en die filosofie het in die natuur-genadedenke van die Skolastieke denke van die Middeleeue tot 'n bipolêre standpunt oor die verhouding tussen dié twee terreine gelei. Die pogings ter sintetisering van die Skrif met die antieke Aristoteliese denke, kry beslag deur die dialektiese neweskikking van die Skrif en die filosofiese denke van Aristoteliese nalatenskap. Die Arabier Ibn Roschd (oftewel Averroës) (in die 12de eeu) het op dié grondslag die dubbele waarheid van

sowel filosofiese aksiomas as teologiese oortuigings bepleit.¹ Onderliggend tot Averroës se filosofiese en teologiese oortuigings was 'n uitgesproke monarchianisme, sterk trekke van kosmologiese dualisme en parsieel-universalistiese implikasies, soos dit in Aristoteles se latere denke na vore gekom het.² Die dialektiese spanning tussen natuur en genade manifesteer die duidelikste in die Skolastieke denke van Thomas Aquinas (1224-1274). Volgens Thomas is die sondeval nie radikaal in die skepping voltrek nie, maar tref slegs bepaalde aspekte van die skepping deur die mens van sommige bowe natuurlike gewes te ontnem. Thomas handhaaf die bestaan van die natuurlike lig van die menslike rede in filosofiese denke. Implisiet in Thomas se natuur-genadeskema is die moontlikhede van sekularisme: Indien die natuurlike terrein 'n bepaalde vlak van outonomie behou, is dit 'n ope vraag welke mate van afhanklikheid dit jeens die terrein van die teologie en die kerk handhaaf. Hoewel Thomas in sy *Summa Theologica* die band tussen die twee terreine behou deur die standpunt dat genade nie die natuurlike terrein ophef nie, maar dit perfeksioneer, het Johannes Duns Scotus (c. 1265-1308) die teologie (synde die auctoritas) en die filosofie (synde die ratio) naas mekaar geplaas het.³ Die Middeleeuse nominalis, Willem van Ockham (oorlede 1350) het die skeiding van natuur en genade en die gevolglike toename in sekularisme bevorder deur geloof en wete te skei.⁴ Die implikasie van dié skeiding was dat waarhede in die teologie, nie noodwendig filosofies waar is nie. Die humanistiese denke van die negentiende eeu het die voortwoekerende sekularisme ondersteun en selfs bevorder deur 'n groter rol aan die menslike rede toe teken en die invloed van die Skrif in die filosofiese en teologiese denke te beperk. Die Reformatoriese teoloog, Johannes Calvyn (1509-1564) het die Skolastieke motief van natuur en genade verwerp: "Maar as iemand selfs die geringste deeltjie van ons heil aan die werke toeskrywe, dan misvorm en vervals hy die hele Skrif, wat volkome lof aan die goedheid van God toeskrywe. Maar hy wat die uitdrukking 'verdienste' gebruik, belaster die genade van God, wat sonder Hom nie tot stand kan kom nie. Dit is gewis vol van hooghartigheid en koppige ydelheid teen God."⁵ Calvyn se verwerping van die Skolastieke digotomie van natuur

- 1 Averroës (Ibn Rushd), *Long Commentary on the De Anima of Aristotle*. Vertaal deur R.C. Taylor. New Haven & London (2016); Averroës, *Metaphysics*. Red. H. Daiber & vertaal deur C. Genequand. Leiden: E.J. Brill (1988); C. Bello, *Averroës and Hegel on Philosophy and Religion*. London & New York: Routledge (2016); p. 21 e.v.
- 2 B.J. van der Walt, *Van Athene na Genève*. Potchefstroom: Pro Rege (1981); pp. 69-70.
- 3 H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek* (1928-1930). Vol. 1, p. 122.
- 4 Van der Walt, *Van Athene na Genève*, pp. 71 e.v.
- 5 Johannes Calvyn, *Institusie*. (1536). Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileumboekefonds (1980), p. 101.

en genade het belangrike implikasies vir die verwerwing van kennis. God is die bron van alle kennis en menslike selfkennis is slegs moontlik deur en op grond van God se Woordopenbaring: "Want aangesien die mens se verstand vanweë sy swakheid God op geen manier kan bereik behalwe as hy daarin deur sy heilige Woord onderskraag en verlig is nie, moes al die mense tog in daardie tyd, met uitsondering van die Jode, in ydelheid en dwaling verkeer het omdat hulle God sonder sy Woord gesoek het."⁶ In sy kommentaar op 1 Korintiërs 1:20 onderwerp Calvyn alle kennis aan die kennis van Jesus Christus. Alle kennis daarbuite, is ydelheid: "(F)or whatever a man knows and understands, is mere vanity, if it is not grounded in true wisdom; and it is in no degree better fitted for the apprehension of spiritual doctrine than the eye of a blind man is for discriminating colors. We must carefully notice these two things – that a knowledge of all the sciences is mere smoke, where the heavenly science of Christ is wanting; and man, with all his acuteness, is as stupid for obtaining of himself a knowledge of the mysteries of God, as an ass is unqualified for understanding musical harmonies."⁷ Sonder Christus is alle wetenskap nutteloos en is alle geleerdheid vrugtelos: "(E)xpertness of mind, acuteness of judgment, liberal sciences, and acquaintance with languages, are in a manner profaned in every instance in which they fall to the lot of wicked men."⁸ Teenoor die Skolastieke grondmotief van natuur en genade vertrek Calvyn van die Skriftuurlike grondslag van skepping, sondeval en verlossing – 'n motief wat God se Woordopenbaring as basis van die hele lewe en alle menslike kennis stel. Calvyn rig bygevolg sy kritiek teen die Skolastieke "Sophistiek" van die 16de eeu.⁹

In hierdie navorsingstuk ondersoek die outeurs die implikasies van Calvyn se radikaal teosentriese denke vir die beoefening van die wetenskap. Sentraal tot hierdie navorsing, staan die vraag wat die verhouding van die teologie tot die filosofie is. Voorts ondersoek die outeurs kortliks die vraag wat die implikasies van Calvyn se standpunt oor dié verhouding vir die materialistiese en idealistiese wetenskaplike denke is.

6 Johannes Calvyn, *Institusie*. (1559). Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileumboekefonds (1999), p. 153 (1, 6, 4, 25). Alle verwysings na Calvyn se *Institusie* is na hierdie uitgawe tensy anders vermeld.

7 Calvyn, *Commentary on Corinthians*. Vol. 1. (1 Korintiërs 1:20). Red. J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library (1999).

8 Calvyn, *Commentary on Corinthians*. (1 Korintiërs 1:20).

9 J. Calvyn, *Opera*, Vol. V. Brunsvigae: C.A. Schwetschke (1866), p. 396.

2. Johannes Calvyn oor die selfgenoegsaamheid van God

Die vertrekpunt van Calvyn se standpunt oor die selfgenoegsaamheid van God, blyk eerstens uit sy verklaring van Jesaja 6:3: “Die hele aarde is van sy heerlikheid vol!”: Die heerlikheid van God vul die hele skepping; God se heerlikheid is nie beperk tot bepaalde segmente van die skepping nie.¹⁰ Tweedens bring Calvyn in Psalm 89:15 dit in direkte verband met die feit dat God niks van sy skepping behoef in sy majestueuse verhouding tot die skepping nie.¹¹ Aardse konings beskik uit hulself oor geen gesag en waardigheid nie, terwyl God selfgenoegsaam is en geen hulp vir sy heerskappy van die skepping nodig het nie.¹² Calvyn se kommentaar op Johannes 1:1-5 beskryf die selfgenoegsaamheid van God in terme van God as die enkele hoogste Werklikheid. Die metafisiese implikasies van dié waarheid is dat daar geen entiteite bestaan wat oor ewigheidsbestaan beskik nie; dat alles wat geskape is deur God tot stand gekom het; dat naas God geen ewige en ongeskape wese bestaan nie;¹³ dat alles in die skepping deur God tot stand gekom het en dat God alleen ’n ewigheidsbestaan het¹⁴ en dat die skepping volkome afhanklik is van God. Die opvatting dat God die enkele hoogste Werklikheid is, kom ook voor in die briewe van Paulus (byvoorbeeld 1 Korinthiërs 8:6; 1 Korinthiërs 11:12; Romeine 11:36 en Kolossense 1:15-16). Die sentrale gedagte by Calvyn is dat alle dinge uit, deur en tot God is. In sy kommentaar op Kolossense 1:15-16 voeg Calvyn by dat die skepping geroepe is om die glorie van God te weerspieël.¹⁵ In Kolossense 1:15 beklemtoon Calvyn die openbaring van God se algenoegsaamheid in Christus (die *Logos* (Woord)): “The sum is this – that God in himself, that is, in his naked majesty, is invisible, and that not the eyes of the body merely, but also to the understandings of men, and that he is revealed to us in Christ alone, that we may behold him as in a mirror. For in Christ he shews us his righteousness, goodness, wisdom, power, in short, his entire self. We must, therefore, beware of seeking him elsewhere, for everything that would set itself off as a representation of God, apart from Christ, will be an idol.”¹⁶ Nie alleen God se openbaring aan die mens in Christus vloei uit God se

10 Calvyn, *Commentary on Isaiah*. Vol. 1. (Jesaja 6:3).

11 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 89:15).

12 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 89:15).

13 Calvyn, *Commentary on John*. Vol. 1. (1 Johannes 1:1-5).

14 Calvyn, *Commentary on John*. Vol. 1. (1 Johannes 1:1-5).

15 Calvyn, *Commentary on Philippians, Colossians, and Thessalonians*. (Kolossense 1:15).

16 Calvyn, *Commentary on Philippians, Colossians, and Thessalonians*. (Kolossense 1:15).

selfgenoegsaamheid, maar ook die kosmos as skepping van God en dat God soewerein oor sy skepping regeer. Wat die skeppingsidee betref, behels die goddelike selfgenoegsaamheid die onmededeelbare eienskappe van God. God bestaan op Homself en alles buiten God is afhanklik van God – alles buiten God is deur God geskape en kreatuurlik; hulle is vir hul bestaan van God as Skepper afhanklik: “Even God could not create a self-existent being, for a created, self-existent being is as logically incoherent as a round triangle or a married bachelor. To be self-existent is to be uncreated. So anything apart from God is a created being and therefore not self-existent. Aseity is thus an incommunicable attribute of God.”¹⁷

Benewens die skeppingsidee wat direk tot die goddelike selfgenoegsaamheid herleibaar is, staan ook God se soewereiniteit in direkte verband met God se selfgenoegsaamheid. Richard Bauckham beskryf dié beginsel as synde dat God “is Creator of all things and sovereign Ruler of all things”.¹⁸ In soortgelyke trant beskryf V. Hepp die implikasies van Calvyn se verklaring van die selfgenoegsaamheid van God soos volg: “Well, predestination, sovereignty, providence presuppose a relation between God and the world. But the doctrine of the self-sufficiency of God carries you far beyond that relation. It tells you that God triune is wise, good, just, holy, love, veracious, mighty, beatific, glorious in Himself; that he needs no relation to anything outside Himself to realise Himself in these qualities; that the existence of the world does not add to His glory in the slightest degree.”¹⁹

3. Calvyn oor die aprioristiese grondslae van die wetenskaplike denke

3.1 Calvyn oor die openbaring van God se algenoegsaamheid

Alle kennis berus, volgens Calvyn, op God se openbaring. Alles wat die mens weet van God, mens en werklikheid, word deur God aan die mens geopenbaar. Openbaring is die grondslag van alle kennis en die grondbeginsels van die mens se wetenskapsbeoefening neem hul oorsprong in God se openbaring. Die mees fundamentele beginsel van kennis is die kennis van God. In sy Korintiërs-kommentaar verklaar Calvyn dat die grondbeginsel (*principium*)

17 W.L. Craig, *God Over All. Divine Aseity and the Challenge of Paltonism*. Oxford: The University Press (2016), p. 2.

18 R. Bauckham, “God Crucified”. In: *Jesus and the God of Israel*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans (2008), p. 8.

19 V. Hepp, “The Distinctive Doctrines of Calvinism”. In: *Report of the International Conference of Calvinists*. London: Sovereign Grace Union, (1932), pp. 83-98.

van die wetenskap die kennis van God is.²⁰ Met verwysing na die ontsag en eerbied vir God as grondslag vir die kennis van God, merk Calvyn oor die Deïsme soos volg op: “(W)at help dit ons om ’n God te ken met wie ons niks te doen het nie? Ons kennis van God behoort eerder hierdie uitwerking te hê: In die eerste plek om ons vrees en eerbied vir Hom te leer; in die tweede plek om te leer om onder die leiding en onderwysing van hierdie kennis elke goeie ding van Hom te vra en om die ontvangs daarvan aan Hom toe te skryf. Want hoe kan die gedagte aan God jou verstand binnedring sonder dat jy ook daaraan dink dat jy volgens die reg van sy skepping aan sy gesag onderworpe en verplig is aangesien jy sy skepsel is, dat jy jou lewe aan Hom verskuldig is en dat jy alles wat jy doen aan Hom moet toeskryf? As dit dan wel so is, volg inderdaad daaruit dat jy jou lewe liederlik verwoes as dit nie op gehoorsaamheid aan Hom ingestel word nie, aangesien sy wil vir ons die wet van ons lewe moet wees.”²¹ Met verwysing na die Bybelse geskiedenis oor Filippus en die hofdienaar van Ethiopië, in Handeling 8:32, skryf Calvyn dat die hofdienaar nie by toeval op dié plek gekom het nie, maar dat dit gebeur het deur die voorsienigheid van God, sodat Philippus ’n vertrekpunt of beginsel kon hê, waarvandaan die ganse inhoud van die Christendom afgelei kon word.²² Oor die sondeval as ’n grondaksioma van die mens se kennis, merk Calvyn op dat ons telkens weer moet terugkeer tot die “grondstelling” dat God se toorn op alle mense rus solank hulle in hulle sonde volhard en dat Jesaja in dié verband opmerk dat die hand van die Here nie te kort is om te help nie en sy oor nie doof is om te hoor nie, maar dat die sonde skeiding maak tussen mens en God en dat God sy gelaat van die sondaar af wegdraai.²³ Calvyn stel die vertrekpunte (grondaksiomas) van skepping, sondeval en verlossing konsekwent en bekritisier die valse *apriori*'s van die Roomse leer. In sy *Institusie* verwerp hy die Roomse opvatting – wat nie uit God se openbaring opkom nie – dat die Pous, as verteenwoordiger van Christus, die hoof van die kerk is en oppergesag bo alle ander gesagvorme het.²⁴ Elders in sy *Institusie*, verwerp hy die Roomse aksioma dat Christus slegs iets by die wet gevoeg het toe Hy verklaar het dat dit deur die leuens van die Fariseërs verduister is.²⁵

20 Calvyn, *Commentary on Corinthians*. Vol. 1. (1 Korinthiërs 8:2).

21 Calvyn, *Institusie*, I, II, I.

22 Calvyn, *Commentary on Acts*. Vol. 1. (Handeling 8:32).

23 Calvyn, *Institusie*, II, 11, 21.

24 Calvyn, *Institusie*, IV, I, 1.

25 Calvyn, *Institusie*, II, 8, 7.

3.2 *Calvyn oor die soewereiniteit van God as algenoegsame Skepper*

Die mees fundamentele beginsel of aksioma vir menslike kennis, is die grondwaarheid dat God Drie-enig die algenoegsame en absolute Skepper van die werklikheid is; dat Hy vir sy wese en bestaan aan Homself alleen volkome genoeg het; dat Hy van niks buite Homself afhanklik is nie; dat God reeds daar was voordat Hy hemel en aarde geskape het; dat God, om God te wees, sy skepping nie nodig het nie. Van die valse vertrekpunt van die ongelowiges in dié verband skryf Calvyn in sy kommentaar op Hosea 13:2c: Wanneer mense die Woord van God verlaat, verval hul tot dwaasheid in hul eie versinsels; want die Woord van God dien as 'n toom, sodat die gelowiges nie verval in wanstaltige versinsels nie.²⁶

Volgens Calvyn is die wysheid van die Skrif nie dié van die filosowe nie, maar wysheid wat deur die Heilige Gees self aan die mens gegee word. Sentraal tot die wysheid wat die Skrif aan die mens openbaar, staan God se soewereine handeling met sondaars en die volvoering van God se doel met die skepping.²⁷ Calvyn se klem op die soewereine wil van God, staan teenoor sowel Stoïsynse fatalisme as humanistiese opvattinge van die soewereiniteit van die menslike persoonlikheid.²⁸ Die openbaring van God se soewereiniteit in die Skrif word deur Haroutunian beskryf as synde "God's peculiar sovereignty as God and Father, and was written above all by men who set themselves to instill courage and hope among God's troubled people, declaring God's control over the affairs of men and the hope of the fulfillment of his purpose through all the vicissitudes of human existence. In any case, Calvyn's doctrine of providence, with all the thought he spent upon it, means that whether we are good or evil, whether we live or die, we are God's."²⁹ Calvyn weerhou hom daarvan om die werksaamhede van God se doel in die lewens van gelowiges in die wêreld te verklaar. Andersyds beskryf hy die triomf van Christus en hemelvaart as onbetwyfelbare tekens van God se soewereiniteit en sekerheid van die volvoering van God se voorafbepaalde doel.³⁰ Geloof in die soewereiniteit van God, plaas geloof en rede teenoor mekaar. Geloof is die werk van die Gees en berus op die krag van God se beloftes in Christus en die Woord. As sodanig beskik geloof oor

26 Calvyn, *Commentary on Hosea* (Hosea 13:2).

27 J. Haroutunian (Red.), "Introduction". In: *Calvin Commentaries*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press (1958), p. 37.

28 Haroutunian, "Introduction", p. 37.

29 Haroutunian, "Introduction", p. 40.

30 Haroutunian, "Introduction", p. 43.

geen mandaat om buite die Woord van God te beweeg nie. Daarenteen is die menslike rede nie in staat om tot 'n vaste kennis van God se weldade aan die mens te kom nie. Desnieteenstaande is alle mense getuies van God se majesteit en soewereiniteit: "For he has raised everywhere, in all places and in all things, his ensigns and emblems, under blazons so clear and intelligible that no one can pretend ignorance in not knowing such a sovereign Lord, who has so amply exalted his magnificence; who has, in all parts of the world, in heaven and on earth, written and as it were engraved the glory of his power, goodness, wisdom, and eternity. Saint Paul has therefore said quite rightly that the Lord has never left himself without a witness; even among those to whom he has not sent any knowledge of his Word. It is evident that all creatures, from those in the firmament to those which are in the center of the earth, are able to act as witnesses and messengers of his glory to all men; to draw them to seek God ..." ³¹ God die Vader het sy soewereine mag aan Jesus Christus oorgegee. Derhalwe herinner Calvyn konings en gesaghebbers daaraan om hul aan die soewereine mag van Christus te onderwerp. Die gesag waaroor konings en gesaghebbers beskik, vloei nie uit hulself voort nie, maar is afgeleide gesag van Christus: "It is unthinkable that Jesus Christ, in whom God wills to be glorified and exalted, should not have dominion over you; and in fact it is reasonable enough that you should be the ones to give him the pre-eminence, provided your own power is founded in him alone. Otherwise what an ingratitude it would be that you should want to shut out him who has established you in the power you possess, and maintains and keeps you in it! What is more, you ought to know that there is no better foundation, nor firmer, for keeping your domains in true prosperity, than to have him as Chief and Master, and to govern your peoples under his hand; and that without him they [your domains] can be neither permanent nor endure for long, but shall be accursed of God and shall consequently fall down in confusion and ruin. Since God has thus given you the sword in hand for governing your subjects in his name and by his authority ..." ³² Voorts strek die soewereine gesag deur die Vader aan die Seun oorgedra, oor die hele skepping uit – ook diegene wat die heerskappy van Christus verwerp en nie onder sy gesag wil buig nie. ³³ Nie alleen aardse gesag word van Godswēe verleen nie, maar ook die eiendom en vrugte van die land. In sy kommentaar op Eksodus 23:19 en 34:26 beklemtoon Calvyn God se opdrag dat die eerste vrugte aan God geoffer moet word,

31 Haroutunian, "Introduction", p. 59.

32 Calvyn, *Commentary on Psalms* Vol. 1. (Psalm 2:9).

33 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 1. (Psalm 2:9).

dien ter bevestiging dat alles waaroor hul beskik van God afkomstig was.³⁴ God se majesteit as wetgewer strek oor alle terreine van die burgerlike en geestelike lewe uit: "Now he connects the power of saying and destroying with the office of a lawgiver, he intimates that the whole majesty of God is a lawgiver, he intimates that the whole majesty of God is forcibly assumed by those who claim for themselves the right of making a law; and this is what is done by those who impose as a law on others their own nod and will. And let us remember that the subject here is not civil government, in which the edicts and laws of magistrates have place, but the spiritual government of the soul, in which the word of God alone ought to bear rule. There is then one God, who has consciences subjected by right to his own laws, as he alone has in his own hand the power to save and to destroy."³⁵ As wetgewer strek God se gesag oor heel die geskapene uit en – by wyse van analogie – oor sowel die geestelike, sosiale as die natuurlike terrein.³⁶ God se oppergesag oor die natuur, sluit ook die terrein van die landbou in.³⁷ God as Skepper van die natuur, heers oor die onoortreebare natuurwette.³⁸ God gebruik selfs die winde buite die natuurorde tot sy welbehae.³⁹ God se soewereine heerskappy oor die skepping, verander selfs die natuurorde volgens sy welbehae: "Moreover, the deluge had been an interruption of the order of nature. For the revolutions of the sun and moon had ceased: there was no distinction of winter and summer. Wherefore, the Lord here declares it to be his pleasure, that all things should recover their vigor, and be restored to their functions."⁴⁰

3.3 God as almagtige Skepper, Bestierder en Instandhouer van sy skepping

Calvyn se kommentaar op Psalm 68:31-35 handel tot 'n groot mate met God as Besitter, Bestierder en Instandhouer van sy skepping. Die beginsel van God as opperste Besitter, Bestierder en Instandhouer van sy skepping, vloei voort uit God se soewereiniteit en heerskappy oor die hele skepping. God beskik oor die opperste mag oor alle geskapene. Van Hom wat ry in die hoogste hemele, wat uit die voortyd is; kyk Hy verhef sy stem, 'n magtige

34 Calvyn, *Commentary on the Harmony of the Law*. (Eksodus 23:19 & 34:26).

35 Calvyn, *Commentary on the Catholic Epistles*. (Jakobus 4:12).

36 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1).

37 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1).

38 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1).

39 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1).

40 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1).

stem (vers 34), verklaar Calvyn as 'n sleutelvers van Psalm 68: God beskik oor opperste gesag oor alle skepsele en bestier die heelal na sy welbehae.⁴¹ Dit verkondig die majesteit van God, maar meer as dít: Selfs die heidenvolkere staan onder die almag van God en sy regering oor die heelal.⁴² Uit hoofde van sy soewereiniteit as Skepper, staan alle skepsele onder God se oppergesag. Vanaf die aanvang van die skepping resorteer alle dinge onder God se gesag en God gaan voort om sy skepping te bestier en instand te hou: "We have a signal proof of the glorious power of God in the fact, that, notwithstanding the immensity of the fabric of the heavens, the rapidity of their motion, and the conflicting revolutions which take place in them, the most perfect subordination and harmony are preserved; and that this fair and beautiful order has been uninterruptedly maintained for ages."⁴³ Die opkoms van die humanistiese wetenskapbeoefening het tot twee uiterste benaderings aanleiding gegee: Enersyds materialistiese beskouings van die skepping; andersyds, idealistiese wetenskapsbeskouinge: "For men are commonly subject to these two extremes; namely, that some forgetful of God, apply the whole force of their mind to the consideration of nature; and others overlooking the *works* of God, aspire with a foolish and insane curiosity into the *Essence*. Both labor in vain. To be so occupied in the investigation of the secrets of nature, as never to turn the eyes to its Author, is a most perverted study; and to enjoy everything in nature without acknowledging the Author of the benefit, is the basest ingratitude. Therefore, they who assure to be philosophers without Religion, and who, by speculating, so act as to remove God and all sense of piety far from them, will one day feel the force of the expression of Paul, related by Luke, that God has never left himself *without witness* (Acts 14:17)."⁴⁴

Die oorspronklike oorsetter van Calvyn se kommentaar op Genesis in Engels, Thomas Tymme, stel Calvyn se idee van skepping antities teenoor sowel die humanistiese wetenskapsbeeld, Aristoteles se idee van 'n ewige werklikheid en Plato se opvatting van 'n ideale werklikheid buite die aardse: "Whereby wee may perceive, that they which ought to have endeavored themselves, to knowe the workemaister of the worlde, sought rather by their ungod-linessse howe they might be willfully blinde and ignorant. In the meane time the liberal Sciences florished, men's witts were sharpe and quicke, greate paines every way was taken: and yet nothing was spoken

41 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 68:31-35).

42 Kyk ook Calvyn, *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. Vol. 1. (Jeremia 1:15).

43 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 68).

44 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 68).

of the creation of the worlde. Aristotle, the prince of philosophers dreamed of the eternitie of the world. Plato, his schoolmaster, shooting somewhat more neere unto the marke, wandered notwithstanding somewhat from the truth.⁴⁵ God se instandhouding van die skepping bevat ook 'n estetiese element. Calvyn se kommentaar op Psalm 111:1-4 lig die heerlikheid en skoonheid van God se daade in sy skepping uit: Elke daad van God is gevul met glorieuse majesteit. Die skoonheid en wonderlike daade van God kom tot uitdrukking onder andere in sy geregtigheid wat oral te bemerk is. God se daade vertoon nie alleen sy mag en soewereiniteit nie, maar ook geregtigheid wat in hul skoonheid die mens in die hart aangryp. Dít staan lynreg teenoor die goddelose se volgehoue pogings om die skepping van God van sy intrinsieke skoonheid te beroof.⁴⁶

4. Calvyn oor die teosentriese grondslae van die wetenskaplike denke

4.1 Calvyn se teosentriese vertrekpunte en die implikasies vir die wetenskaplike denke

Alle aprioristiese oordele berus op die geloof. In die wetenskap speel die wete 'n deurslaggewende rol. Alle wete bestaan in 'n oordeel. Dié oordeel het ten doel om 'n waarheid te konstateer. Terwyl kennis altyd direk betrekking het op die werklikheid, het die wete die waarheid tot direkte objek. Alle juiste wete behels dus 'n waarheidsoordeel. Omdat voorstellinge en refleksiewe denke aan waarheidsoordele voorafgaan, is dit aposterioristies van aard. Hoewel 'n hoë mate van intelligensie en vaardigheid vir navorsing vereis word, is dit nie die enigste vereistes nie – ook geloof is vir die wetenskap van deurslaggewende belang. Derhalwe kontrasteer Calvyn diegene wat verlig is deur die Heilige Gees uit Gods Woord met wetenskaplike werk wat steun op die wêreldse skerpsinnigheid en die sekerheid daarvan.⁴⁷ Sonder Christus is, volgens Calvyn, alle wetenskapsbeoefening louter ydelheid.⁴⁸ In sy *Argumentum in Genesis* verklaar Calvyn: “Ons moet daarom nie met die elemente van hierdie wêreld begin nie, maar met die Evangelie wat Christus alleen voor ons stel met sy kruis, en ons daarby bepaal. Ek antwoord, dit is waarlik tevergeefs om te filosofeer oor die daarstelling van die wêreld, tensy dat hulle, wat verneder is deur die prediking van die Evangelie, geleer sou

45 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génesis 1:1-6).

46 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 1. (Psalm 11:1-4).

47 Calvyn, *Commentary on Isaiah*. Vol. 3. (Jesaja 33:6).

48 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Inleiding).

het om hulle ganze intellektuele insig aan die dwaasheid van die kruis (soos Paulus dit uitdruk in 1 Korintiërs 1:21) te onderwerp.⁴⁹ Derhalwe is nie die idee van skepping die vertrekpunt vir die wetenskap nie, maar Christus. Hy wat Christelike wetenskap wil beoefen moet Christus aanneem en in die Skrifopenbaring glo. Soos die wete, is die objek van die wetenskap geleë in die aposterioristiese oordele en Calvyn maak melding van 'n sekere verlange om die waarheid te ondersoek wat in die menslike verstand geplant is, en daarvan dat die verstand na die waarheid streef.

Die Christologiese vertrekpunt vir die beoefening van Christelike wetenskap verduidelik Calvyn met betrekking tot die *Logos*, dit wat Johannes die Woord noem – die ewige wysheid en wil van God. Die Woord is die uitgedrukte beeld van God se raad: “Want soos die woord onder mense beskou word as die beeld van die verstand, so is dit onvanpas om dit ook op God oor te dra, sodat mag gesê word dat Hy Homself aan ons openbaar deur sy Woord.”⁵⁰ Die *Logos* is die adekwate Selfobjektivering van die Vader. Hy is die “Wysheid en die Waarheid”⁵¹ van God in die kosmos. In sy kommentaar op Jeremia 10:12 druk hy die veelkleurige wysheid van God uit as synde Jeremia se verklaring dat die wêreld gegrond is in God se wysheid, “want wonderlik hoe die waters in aanraking kom met die aarde, en nogtans hul eie vergaderplek het, en weerhou word van die aarde te oorstrom”. Calvyn vervolg: “Ook op die aarde is daar so groot variasie. Ons sien in een deel berge, dan weer randjies; daar is valleie, woude, koringvelde ... (O)ns sien hoe God die aarde geskik gemaak het vir verskillende doeleindes. Hier dan is daar 'n afskynsel van die wonderlike wysheid van God. Wanneer hy (Jeremia) vervolgens spreek van die hemele, sê hy, dat hul hul uitbrei of uitgebrei is deur die verstand van God. Weliswaar gebruik hy verskillende uitdrukkings, maar bedoel dieselfde saak: dat die unieke wysheid van God in die aarde en in die hemele kan oordink word.”⁵² Betrek op die beoefening van wetenskap, beteken dit dat die wetenskap besin oor die afskynsel van die *Logos*, van die Wysheid van God, van die Waarheid in die kosmos. Met verwysing na die mikro-makrokosmiese denke van die Griekse oudheid, merk Calvyn op: “En daarom hebben sommige wijsgeeren outijds den mensch niet ten onrechte een mikrokosmos een wereld in't klein, genoemd, omdat hij een zeldzaam toonbeeld is van de macht, goedheid en wijsheid

49 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Inleiding).

50 Calvyn, *Commentary on John*. Vol. 1. (Johannes 1:1).

51 F.J.M. Potgieter, *Die Verhouding Tussen Die Teologie en Die Filosofie By Calvyn*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij (1939), p. 110.

52 Calvyn, *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. Vol. 2. (Jeremia 10:12).

Gods en voldoende wonderen in zich bevat om onzen geest in beslag te nemen, wanneer het ons maar niet verdriet op te merken.”⁵³

4.2 Calvyn oor die teosentriese grondslag van die teologiese wetenskappe

Volgens Calvyn is ware kennis teosentries gefundeer. In sy kommentaar op Hebreërs 8:11 verwys hy na “hierdie lig van gesonde begrip (van die Godskennis) wat in die Woord van God geopenbaar word”.⁵⁴ Die enigste kenbron van die teologie is die Woord van God. In sy kritiek teen die Skolastiek merk hy in sy kommentaar op 2 Timotheüs 1:13 soos volg op: “Hieruit blyk welke teologie daar in die Pousdom is, wat só ver gedegeneer het van daardie voorbeeld wat Paulus aanbeveel, dat dit meer gelyk op die raaisels van voorspellers en waarsêers dan op ’n leer uit Gods Woord geneem.”⁵⁵ Vir Calvyn is alle wysheid in die Skrif vervat – ’n beginsel ingevolge waarvan Kuyper en Bavinck die *Sacra Scriptura* die *principium unicum* van die teologie noem.⁵⁶ Vir die dogmatiek is die objek van die teologie geleë in die Skrifopenbaring. Volgens Calvyn is die objek wat die teologiese wetenskappe betref, die terrein van die Skrifopenbaring. Die openbaring van God in die natuur moet in die lig van die Skrifopenbaring verstaan word.⁵⁷ F.J.M. Potgieter beskryf Calvyn se standpunt oor die objek van die teologiese wetenskappe as synde aposterioristiese waarheidsoordele wat die *revelatio Dei in statu recto* in God se Woord en werke betref. Die objek van die filosofie behels dan die aposterioristiese waarheidsoordele met betrekking tot die *revelatio Dei in statu oblique*.⁵⁸ Ingevolge dié onderskeid is die taak van teoloë om die Skrif te eksegetiseer. Die filosofie en vakwetenskaplikes is aangewese om die resultate van die teologiese wetenskappe vir hul filosofiese en vakwetenskaplike werk te gebruik. By die ondersoek van die objek van die teologiese wetenskappe, vermaan Calvyn dat die majesteit en heiligheid van die Skrif vereis dat sodanige studie met eerbied, nougesetheid, diskresie, nugterheid, opregtheid en bevoegdheid van die eksegeet moet geskied: “Seker moet onder ons soveel eerbied wees vir die Woord van die Here, dat dit nie die minste deur verskillende verklarings vervals word nie.” Hy vervolg:

53 Calvyn, *Institusie*, I, 5, 3.

54 Calvyn, *Commentary on Hebrews*. (Hebreërs 8:11).

55 Calvyn, *Commentary on Timothy, Titus, Philemon*. (2 Timóthëus 1:13).

56 A. Kuyper, *Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid*. Vols. 1-3. Kampen (1908), Vol. 3, p. 570; H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*. Vols. 1-4. Kampen (1928-1930), Vol. I, p. 292.

57 V. Hepp, *De Basis van de eenheid der Wetenschap* (Referaat voor die twee-en-twintigste Wetenskaplike Samekoms van die Vrye Universiteit op 30 Junie 1937). Assen, p. 27.

58 Hepp, *De Basis van de eenheid der Wetenschap*, p. 27.

“Want so word die majesteit daarvan, ek weet nie hoeseer, gederogeer nie; insonderheid as dit nie geskied met groot diskresie en groot nugterheid nie. En as dit beskou word as ’n gruwel om enigiets wat aan God gewy is, te verontreinig, kan hy sekerlik nie gedoog word wat dit wat die heiligste van alle dinge op aarde is, met onreine of ook met behoorlik voorbereide hande aanraak nie. Dit is daarom ’n vermetelheid wat aan heiligskenis grens, om die Skrifte willekeurig na hierdie of daardie kant toe uit te lê, en asof iemand hom in speletjies verlustig, wat deur baie in die verlede reeds gedoen is.”⁵⁹ Die behoud van die integriteit van die Skrifuitleg vereis dat dit wat uit die mond van God vloei, nie deur spekulasie of teologiese bespiegeling verdraai sal word nie.⁶⁰ Ter behoud van die suiwer Skrifuitleg, waarsku Calvyn telkens teen willekeurige Skrifuitleg onder invloed van die filosofie. In sy kommentaar op Handeling merk hy op “dat wysheid in ag moet geneem word, omdat nuttigheid altyd in die oog gehou moet word alle subtiliteite moet vermy word waarin vele al te seer behae skep, terwyl hulle die Woord van God wysig volgens hul eie metodes, en ’n sekere filosofie aan ons opdis, saamgestel uit die Evangelie en hul eie versinsels, t.w. omdat hierdie mengsel meer in die smaak val. Daarvandaan het ons die vrye wil, verdienstelike werke, die loëning van die voorsienigheid en die verkiesing uit genade van God.”⁶¹ In sy *Institusie* merk Calvyn op dat diegene wat belydende dissipels van Christus is en in die verlore en geestelike ondergang-ersonke mens nog ’n vrye wil soek en ’n kompromie tussen die standpunte van die wysgere en die hemelse leer soek, geheel en al onwys optree omdat hulle nóg hemel nóg aarde raak.⁶²

Calvyn het sy *Institusie* bedoel as ’n handleiding vir studente in die teologie – ’n werk bedoel om die Godskennis aan alle kinders van God mee te deel ter onderwysing in die eenvoud van die Evangelie en ter verbreding van die lig van die Evangelie op alle terreine van die lewe.⁶³ Dit sluit aan by sy opmerkings in sy kommentaar op Paulus se brief aan Timotheüs te dien effek dat die Evangelie nie in ’n “bombastiese profane filosofie” verander mag word nie. En Paulus se brief aan Titus dat die gelowiges toegerus moet word om die vyande van die Evangelie te weerlê.⁶⁴ In die *Prolegomena* tot *Opera XXXVII* spreek hy die versugting uit dat die gelowiges hul mag besig

59 Calvyn, *Epistola*, No. 191, Opera, X(B) col. 405.

60 Calvyn, *Quatre Sermons*, II, Opera VIII, col. 394.

61 Calvyn, *Commentary on Acts*. Vol. 2. (Handeling 20:26, en 27).

62 Calvyn, *Institusie* I, 15, 8.

63 Calvyn, *Commentary on Timothy*, Titus, Philemon. (1 Timótheüs 6:20).

64 Calvyn, *Commentary on Timothy*, Titus, Philemon. (Titus 1:9).

hou met die misterie van God se hemelse wysheid⁶⁵ en dusdoende die eer van God soek.⁶⁶ Die teologiese opbou ter verwerwing van die ware wysheid word in Calvyn se kommentaar op 1 Timotheüs 1 aan die orde gestel: “Laat ons derhalwe in herinnering hou dat alle leer aan hierdie reël getoets word, dat slegs dié wat bydra tot opbouing goedgekeur mag word, en dat die wat aanleiding gee tot strydvrage wat geen vrugte afwerp nie, afgewys sal word, as die Kerk van God onwaardig Wat spitsvondighede van hierdie aard (naamlik van die Skolastieke teologie) bou op hoogmoed en bou op ydelheid, maar nie God nie.”⁶⁷ Die teologie het as objek die studie van die Goddelike misterieë soos geopenbaar in God se Woord en soos gelei deur die Skrifopenbaring. In sy Institusie verduidelik hy dit soos volg: “Indien ooit elders in die verborgen geheimenissen der Schrift ingetogen en met groote matigheid moet worden gephilosopheerd, dan zeker hier; waarby ook groote voorzichtigheid moet worden in acht genomen, dat de gedachte of de tong niet verder gaat, dan het gebied van Gods Woord zich uitstrekt. Want hoe zou de menschelijke geest naar zijn maatstaf het oneindige Wezen Gods kunnen afbakenen, terwijl hij niet eens met zekerheid heeft kunnen vaststellen, hoe het lichaam der zon is, dat toch dagelijks met de oogen aanschouwt word?”⁶⁸ Die noodsaak van teologiese ondersoek van die Skrif om die ware wysheid en lig vir die filosofiese en vakwetenskaplike ondersoek te verkry is onder andere: om nêrens anders na God te speur as in sy Woord;⁶⁹ die gebooue van God is slegs te begryp in dié mate wat dit in Gods Woord aan ons op 'n wyse wat vir ons bevatlik is, geopenbaar is;⁷⁰ slegs by oordenking van dié dinge wat tot opbou dien in God se Woord;⁷¹ die onderwerping aan die gesag van die Skrif openbaar die lig wat op alle terreine leiding gee;⁷² die lig van die Skrif het ook beperkinge vanweë die sondeverdorwenheid van die mens: “God’s revelation places before us a number of truths. Without doubt the only wise God has placed them in a logical inter-relationship. His whole revelation, after all, is grounded in the Logos. But we, with our finite or rather darkened intellects, cannot trace out perfectly the divine logic in them”;⁷³ die teologie is

65 Calvyn, *Prolegomena Opera XXXVII*, col. 463.

66 Calvyn, *Prolegomena Opera XXXVII*, col. 463.

67 Calvyn, *Commentary on Timothy, Titus, Philemon*. (1 Timotheüs 1:4).

68 Calvyn, *Institusie*, I, 13, 21.

69 Calvyn, *Institusie*, I, 13, 21.

70 Calvyn, *Commentary on Joel, Amos, Obadiah*. (Joël 2:32).

71 Calvyn, *Institusie*, I, 4, 4.

72 Vgl. Calvyn, *Institusie*, I, 18, 3.

73 Hepp, *Report of the International Conference*, p. 90.

geroepe om die “organiese eenheid” van die waarhede in God se Woord na te speur; die besinning oor die *revelatio Dei in statu recto* in die werke van God is ’n onontbeerlike hulpmiddel om die wysheid van God reg te verstaan;⁷⁴ die dogmatiek is by uitstek die teologiese dissipline wat op wetenskaplike wyse ’n sistematiese uiteensetting gee van die *revelatio Dei in statu recto*; die *principia* wat op wetenskaplike wyse deur die dogmatiek geïdentifiseer word, is van deurslaggewende betekenis vir die nie-teologiese wetenskappe; die besondere openbaring van God in die Skrif is geen wetenskaplike verhandeling nie, maar wel die *objek* van teologies-wetenskaplike studie: “Laat hom wat begerig is om astronomie en ander diepsinnige dissiplines te leer, elders gaan. Hier wil die gees van God almal saam sonder uitsondering, leer; en daarom, wat Gregorius foutief en verkeerdelik omtrent beeldere en prente verklaar, geld na waarheid van hierdie geskiedenis van die skepping t.w. dat dit die boek is van die eenvoudiges.”⁷⁵ Al is die Skrif selfs nie ’n wetenskaplike handboek nie, word in die Skrif *principia* geopenbaar wat vir wetenskaplike arbeid onmisbaar is;⁷⁶ dit is die taak van die dogmatiek om die *principia* in God se Woord te identifiseer, orden, as organiese geheel te sistematiseer en ter nut van die nie-teologiese wetenskappe te formuleer.⁷⁷

4.3 Die teosentriese grondprinsipes van die filosofie

4.3.1 Die filosofie en die algenoegsaamheid van God

Die algenoegsaamheid van God betref alle aspekte van die kosmiese werklikheid. Calvyn verduidelik die effek daarvan met verwysing na die gesag waaroor regeerampste beskik: “Want omdat aan aardse konings nie ’n inherente gesag kleef nie, ontleen hulle dit êrens anders vandaan: God daarenteen, wat terwyl Hy Selfgenoegsaam is, aan geen steunsels behoefte het nie, toon aan ons die glans van sy beeld in sy geregtigheid, goedheid en waarheid.”⁷⁸ Die totale kosmiese werklikheid staan onder die heerskappy van God: Daar is ’n *consilium Dei* wat alles wat gebeur beheers. Daar mag oorsake in die natuur gevind word waarom die lug tans so stil sou wees, en dan beroer deur wind, maar God se raad beheers alle middellike oorsake, sodat dit altyd waar mag wees dat die natuur nie ’n sekere blinde beweging is nie, maar ’n wet is, vasgelê deur die wil van God. God beheers derhalwe

74 Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, Vol. I, p. 20.

75 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Génésis I:6).

76 Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, Vol. I, p. 20.

77 Kuyper, *Encyclopaedie*, Vol. I, p. 6.

78 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 3. (Psalm 89:15).

altyd deur sy raad en hand wat daar ook gebeur.⁷⁹ Hoewel God se raad verborge is en alle verstand te bowe gaan, word dit deur Gods Woord vir ons op bevatlike wyse geopenbaar.⁸⁰ In sy kommentaar op Psalm 147:15 verduidelik Calvyn die implikasies vir die filosofie: Indien ons nie op dwase wyse wil filosofer oor die werke van God nie, moet ons altyd uitgaan van die beginsel dat elke afsonderlike deel van die heelal gerig is na die wil van God, sodat die hele gang van die natuur niks anders mag wees nie as die stiptelike uitvoering van sy bevel.⁸¹ God het die heelal geskep na sy goeddunke en sowel die skepping as die instandhouding van die skepping staan onder God se gesag.⁸² Volgens Calvyn word alle grondbeginsels van die wysbegeerte aan God se openbaring ontleen. Enersyds God se openbaring aan alle mense (*testimonium generela internum*); andersyds die *principia* deur God se Woord aan die mens geopenbaar. In sy eksegeese van Psalm 49 betrek Calvyn die filosofie van die geskiedenis op die grondbeginsel dat uit, deur en tot God alle dinge is. Hierdie Psalm, volgens Calvyn, bevat een van die vernaamste grondprinsipes van die hemelse filosofie, naamlik om die leed van die regskaapenes en vromes wat onder terugslae gebuk gaan, te versag, wanneer God die orde sal herstel in die verwarde wêreldse toestand. Al mag dit lyk asof die wêreld nie deur God se voorsienigheid regeer word nie, moet die uiteinde deur die gelowige geduldig afgewag word. Teenoor die nie-Christelike filosofie wat nie God se bestier van wêreldgebeure erken nie, verseker die Heilige Gees die gelowiges van God se bestier van wêreldgebeure.⁸³

4.3.2 Die filosofie as terrein van wetenskaplike ondersoek en die *principia* van die Woord

Die filosofie is vir Calvyn 'n belangrike terrein van wetenskaplike ondersoek – soveel só dat hy dit opneem as 'n sleuteldissipline by die Akademie van Genève.⁸⁴ Vir Calvyn is die filosofie 'n “voortreflike gawe van God”.⁸⁵ Benewens die valse filosofiese werk, onderskei

79 Calvyn, *Commentary on Jonah, Micah, Nahum*. (Jona 4:8).

80 Calvyn, *Commentary on Isaiah*. Vol. 2. (Jesaja 25:1).

81 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 5. (Psalm 147:15).

82 Kyk Calvyn, *Institusie*, I, 16, 1.

83 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 2. (Psalm 49:2).

84 Calvyn, *Leges Academiae Genevensis, Opera X(a)*, col. 80 & 86.

85 Calvyn, *Opera Omnia*, Tom. IX, B, p. 50, J. Schipper, Amsterdam (1667).

Calvyn die ware filosofie.⁸⁶ Wat die nie-Christelike betref, identifiseer Calvyn “algemene waarhede wat deur die heilige Gees aan alle mense verseker word” en “heidense wysbegeerte wat erkenning mag vind alleen in soverre as wat dit met die Skrifopenbaring ooreenstem”. As uitgangspunt handhaaf Calvyn die oortuiging dat die filosofie ’n edele gawe van God is, wat dien om die wêreld in die kennis van die ware voor te lig, dat daar ’n groot verskil is tussen die geskryfte van die filosofe en die leer wat God vrymagtig bestem het, dat dit heilig mag wees vir die menslike geslag.⁸⁷ By eersgenoemdes is moontlik sprake van waarheid te vind, maar by laasgenoemde oorstrom ’n ryk oorfloed jou wat jou siel innerlik verfris.⁸⁸ In Platonistiese beeldspraak gestel: die nie-Christelike filosofe staan skerp gekontrasteer met die *revelatio specialis* van God se Woordenopenbaring.⁸⁹ In die praktyk het dit beteken dat Calvyn in die *Leges Academiae Genevensis* voorskryf dat werke uit die sedelikefilosofie van Aristoteles, Plato of Plutarch voorgedra mag word, onderhewig aan die keuring deur ’n bekwame *professor theologicus*.⁹⁰ Vir sover die teologiese waarhede in God se Woordenopenbaring oor filosofiese betekenis beskik, maak Calvyn van “Christiana philosophia”, “la Philosophie Chrestienne” en “hemelse filosofie” melding.⁹¹ Teenoor die ware Christelike filosofie wat bou op die waarhede in God se Woordenopenbaring, stel Calvyn die valse spitsvondige en “persuasionius serme”-filosofie van vertstandsversinsels.⁹² In sy eksegese van Kolossense 2:8 wy Calvyn uit oor die filosofie wat nie uit die *principia* van God se Woordenopenbaring opkom nie: “Enigiets wat mense uit hulself versin, as hul wil wys wees deur aanwending van eie verstand, en dit nie sonder ’n skoonskynende voorwendsel van rede nie, om hul goed voor te doen.”⁹³ In sy eksegese van 1 Timotheüs 6:20 maak hy melding van diegene wat nie tevrede is met die eenvoud van die Evangelie nie, maar dit in ’n “profanum philosophiam” verander.⁹⁴

86 Potgieter, *Die Verhouding*, p. 193.

87 Potgieter, *Die Verhouding*, p. 194.

88 Calvyn, *Institusie*, II, 2, 18 oor *revelatio generalis*.

89 Calvyn, *Leges Academiae Genevensis*, Opera X(A), col. 86.

90 Calvyn, *Leges Academiae Genevensis*, Opera X(A), col. 86.

91 Calvyn, *Institusie*, (1539-1554), Opera I, col. 388.

92 Calvyn, *Responsio, ad Sadoleti. Epistolam Opera V*, col. 359.

93 Calvyn, *Commentary on Philipians, Colossians, and Thessalonians*. (Kolossense 2:8).

94 Calvyn, *Commentary on Timothy, Titus, Philemon*. (1. Timotheüs 6:20).

Calvyn identifiseer 'n hele aantal *principia* wat van fundamentele belang vir die wetenskap is: Die hele kosmos is die produk van God se skeppingswerk,⁹⁵ sowel die skepping as die instandhouding daarvan staan onder God se gesag; die heelal is eindig in tyd⁹⁶ en ruimte.⁹⁷ Die orde van God se skepping bestaan onder sy raad en geld vir die aetiologie⁹⁸ en die teleologie.⁹⁹ Die sondebedorwe heelal sal eenmaal weer 'n herskepping beleef, maar die substansie van die huidige kosmos sal bewaar bly: "Omtrent die elemente van die heelal, wil ek slegs hierdie een ding konstateer, dat hulle weggeneem sal word, alleen sodat hul 'n nuwe eienskap mag aandoen, terwyl die substansie behoue sal bly, soos uit Romeine 8:21 en ander plekke gemaklik aangetoon word."¹⁰⁰

5. Die implikasies van Calvyn se teosentriese vertrekpunte vir die kosmosentriese teologiese en filosofiese denke

5.1 *Die implikasies van Calvyn se teologiese en filosofiese denke vir die materialistiese en idealistiese kosmologie*

Die vroegste rigting in die metafisika ter verklaring van die boustof van die kosmos, was kosmosentriese-materialisties van inslag. Afgelei van *materia*, stof en samehangend met *mater*: moeder, dui dit op 'n oerstof waaruit alles wat bestaan word geag word te voorskyn gekom het. Materialisme of stofleer, is die rigting in die metafisika wat aanneem dat die allereerste elemente van die kosmiese werklikheid uit stof bestaan of van stoflike aard is; stof dan geneem in die sin van die lewelose, anorganiese materiaal waaruit die kosmos opgebou is. Alle funksies van die geestelike lewe van die mens; liefde, regsgevoel, waarheidsoortuiging, geloof, droefheid, vreugde, hoop en dergelike meer, is slegs uitinge van stoflike substansies en stoflike prosesse. Oor God en gees rep die materialisme weinig: God bestaan nie. Slegs stof is ewig. By van die vroegste natuurfilosowe in Griekeland word materialistiese verklarings van die werklikheid gevind. Die eerste was Thales van Milete (ca.

95 Calvyn, *Commentary on Psalms*. Vol. 5. (Psalm 147:15).

96 Calvyn, *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Genesis 1:1).

97 Calvyn, *Institusie*, I, 14, 1; *Commentary on Genesis*. Vol. 1. (Inleiding).

98 Kyk Calvyn, *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. (Jeremia 31:35).

99 Calvyn, *Institusie*, III, 10, 2.

100 Calvyn, *Commentary on the Catholic Epistles*. (2 Petrus 3:10).

640-550 v.C.),¹⁰¹ een van die sewe Griekse wyses, tydgenoot van Croesus van Solon. Sy oortuiging was dat water die grond van alle dinge was; dat uit water alles ontstaan het, en dat alles weer tot water terugkeer. Sy leerling, Anaksimandros van Milete, verwys na die grond van alle dinge as die “onbegrensde” of “onbepaalde”. Dit is die oersubstraat wat as ewige krag en ewige beweging werksaam is; ’n immanente aktiwiteit waaruit koue en hitte, droogte en vogtigheid te voorskyn kom. By Democritus van Abdera (ca. 450-360 v.C.) neem die materialisme ’n meer wetenskaplike wending.¹⁰² Hy stel die werklikheid voor as ’n ontsaglike massa atome oftewel allerkleinste deeltjies, ondeelbaar, almal van dieselfde kwaliteit, wat deur hul onderskeid in gestalte, bou, skikking, grootte en plek die verskeidenheid in die werklikheid tot gevolg het.

In die humanistiese denke van die sestiende eeu duik die materialisme weer langs die bane waarin Democritus die materialisme gelei het op. By Pierre Gassendi (1592-1655) tree die konsekwente atomisme weer na vore. Hy verbind dit aan die gedagte van God as eerste oorsaak van die atome en aanvaar die onsterflikheid van die siel.¹⁰³ Thomas Hobbes (1588-1679) was selfs meer konsekwent in sy kosmosentries-materialistiese filosofie. Hy skei die teologie streng van die filosofie en verhef slegs stoflike objekte tot voorwerp van wysgerige ondersoek: Alles in die kosmiese werklikheid is stof en alles wat gebeur in die wêreld en die mens is verandering van stoflike substansies. Die onsterflikheid van die siel is vir hom ’n hersenskim; die mens is uitsluitlik denkende materie.¹⁰⁴ Voorts ontken hy ’n algemene sedewet; hy glo wat aangenaam en nuttig is is goed en die teenoorgestelde daarvan is kwaad. Denke is hersensbewegings en vorm die oorsaak van alle wil en handel.¹⁰⁵ Die materialistiese is in die loop van die agtiende en negentiende eeu in verskillende variasies voortgesit in die denke van John Toland (1670-1722), die geneesheer David Hartley (1704-1757) en die skeikundige Jozef Priestley (1733-1804) (ontdekker van suurstof).

101 Julián Marías, *History of Philosophy*. Vertaal deur S. Appelbaum & C.C. Showbridge. New York: Dover Publications, Inc. (1967), pp. 13-14.

102 Marías, *History of Philosophy*, pp. 33-34.

103 Marías, *History of Philosophy*, pp. 203, 212. C. Brown, *Christianity and Western Thought*, (1990), Vol. 1, pp. 52, 144, 170. Kyk J.S. Spink, *French Free Thought from Gassendi to Voltaire*. London: University of London (1960).

104 Brown, *Christianity and Western Thought*, Vol. 1, p. 200.

105 Kyk Marías, *History of Philosophy*, pp. 250-252; Brown, *Christianity and Western Thought*, Vol. 1, pp. 198-201.

Johannes Calvyn se Skriftuurlike begroning van die wysbegeerte staan lynreg teenoor die kosmosentriese materialisme. Vanuit Calvyn se teologiese begroning van die wetenskap spruit belangrike beginsels vir die wetenskap: Die Skrifopenbaring van God se algenoegsaamheid en skeppingsopenbaring loënstraf die idee van 'n ewige kosmiese oerstof; God alleen is ewig. Hierdie ewige God het die stoflike wêreld geskape en daarin die oneindige grondverskeidenheid opgeneem. God se skeppingsorde staan onder sy wetsorde wat vir die skepping geld; die kosmiese wetsorde. God se skepping vertoon 'n bepaalde orde of reëlmaat. Voorts is die mens nie slegs 'n biologiese wese nie, maar 'n skepping na Gods beeld en die herstel van die in-sonde-gevalle-beeld deur die geloof in Jesus Christus. In die lig van Calvyn se teologiese en wetenskaplike standpunte huldig die Christelike wysbegeerte die standpunt dat die monistiese inslag van die materialisme nie die veelvuldige wysheid van God, soos dit by God se skepsele aan die lig kom, verreken nie. Alle skepsele beskik oor 'n eie aard en met dié aard wil die Christelike lewens- en wêreldbeskouing rekening hou. Calvyn se Skriftuurlike begroning van teologie en wysbegeerte lê klem op die onderskeid tussen stof en gees, tussen fisiese en psigiese verskynsels, tussen lewelose en lewende, anorganiese en organiese, onbesielde en besielde skepsele; maar wat hul eenheid in God vind deur Wie alles te voorskyn geroep is en in stand gehou word. Die verskeidenheid in God se skepping bring ook die begrensing in die werklikheid aan die lig: daar is ruimte vir persoonlikheid en gemeenskap, vir mens en dier, vir plant en produkte deur die mens vervaardig, vir kerk en staat, vir teologie en filosofie, vir godsdiens en kuns, vir tegniese beskouing en wetenskap.

5.2 Die implikasies van Calvyn se teologiese en wysgerige denke vir die idealistiese kosmologie

In die metafisika tree naas die materialisme ook die idealistiese werklikheidsbeskouings na vore. Op die vraag na die grondaksioma van dinge, na die wese van die kosmiese werklikheid, antwoord die idealisme met 'n benadering wat die omgekeerde van die materialisme is. Waar die materialisme van mening is dat materie die enigste werklikheid is, is die idealisme van mening dat gees die enigste wesenlike werklikheid is en dat die geestelike grondprinsipe van die kosmiese is. Idealisme – afgelei van *idea* – beteken die voorgestelde, gedagte, gedaante, model, denkbeeld en begrip. Dit is dus die metafisiese benadering wat aanneem dat die allereerste elemente van die kosmiese werklikheid uit gees, idee, onstofflike kragte, uit wesendhede wat in sigself bestaan het, bestaan. In die bloeytyd

van die Griekse wysbegeerte tree dit na vore by Plato (427-347 v.C.).¹⁰⁶ In Plato se wysbegeerte is sprake van 'n hoër, geestelike werklikheid, maar selfs by Plato se gedagtekompleks ontbreek die objektiewe grond van die ideëwêreld.

In die Verligtingsdenke ontvang die idealisme nuwe stukrag in die denke van Baruch de Spinoza,¹⁰⁷ Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716)¹⁰⁸ en Johann Gottlieb Fichte.¹⁰⁹ Leibniz se metafisika gaan uit van die substansiebegrif – soos Spinoza.¹¹⁰ Substansie berus in sigself, waarvan die eksistensie niks en niemand nodig het nie en deur sigself begryp word. Spinoza aanvaar 'n enkele substansie: God; maar met twee eienskappe: denke en uitgebreidheid.¹¹¹ Leibniz vra na die gemeenskaplike van denke en uitgebreidheid. Hy antwoord: krag. Daardeur verdiep die substansiebegrif en word by hom 'n meer aktiewe beginsel. By Leibniz is substansie 'n wese vol aktiwiteit, besied, lewend. Met die aktiewe substansiebegrif beskou by die kosmiese werklikheid. Wat is die kosmiese werklikheid na sy wese? Geestelike substansies, besluit Leibniz; onstofflike eenhede; metafisiese punte wat ondeelbaar is maar oor wesenlike bestaan beskik; spieëls van die kosmos en vensterloos. Hierdie immateriële substansies gee hy, op voetspoor van Giordano Bruno (1548-1600), die naam van monades, van “monas”, eenheid.¹¹² Monades is dus spirituele atome wat as eenhede gedink word – elk met 'n eie lewe en eie krag; elke monade is ook 'n selfstandige wese en 'n afspieëling van die universum. Sulke monades is ontelbaar, nietemin is geen twee daarvan dieselfde nie. God is die sentrale monade en dus die toereikende grond van die wêreldmonade. Hy ken Homself volkome en is daarom louter aktiwiteit. Wanneer die voorstellingsvermoë in 'n monade deurbreek dan kan ons spreek van “siel”; word die rede werkzaam, dan is van “gees” sprake; ontstaan daar die strewe om van een voorstelling tot 'n ander te kom, dan is daar sprake van wil. Daar is geen inwerking van een monade op 'n ander ten spyte van die mens se waarneming dat dit wel die geval is, byvoorbeeld die invloed wat van die liggaam op die siel en omgekeerd uitgaan. Leibniz hou ons sy *harmonia praestabilita*, sy wedersydse parallelisme voor: God het 'n harmoniese, voorbesikte ooreenstemming van wedersydse verrigtinge gegee, sodat dit

106 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 42-58.

107 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 231-235.

108 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 236-246.

109 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 307-312.

110 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 236-246.

111 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 231-235.

112 Mariás, *History of Philosophy*, pp. 200-201.

vir ons skyn asof die monades op mekaar invloed uitoefen – dit is egter blote skyn. Die godheid is die oorspronklike eenheid, waaruit alle monades soos uitstraling ontstaan, maar ook gelei en tot aktiwiteit gebring word.

Immanuel Kant (1724-1804) kon nie daarin slaag om langs kritisistiese weg die dogmatiese skeiding tussen die wetenskapsideaal en die persoonlikheidsideaal op te hef nie. Sy dualistiese skeiding tussen verstand en sinlikheid (begrip en idee) het steeds die kontinuïteit van die persoonlikheidsideaal ingehou. Hierdie begrensing van die mens se outonome vryheid wek die vryheidsidealisme by J.G. Fichte (1762-1814) op ter eksploitering van die persoonlikheidsideaal in die wetenskap en lei tot die opkoms van die transpersonale historisme. Volgens Fichte lei Kant se *Kritik der reinen Vernunft* aan 'n tweeledige gebrek: eerstens, dat die kritisisme op die aanname van 'n aprioristiese vermoënskema berus; voorts, dat dit aprioristiese kennis aanvaar sonder om sodanige kennis te bewys. Hierdie "bewys" beteken dat Kant dit nêrens afgelei het of gededuseer het nie. Kant lewer geen verklaring vir die *dasein* van die vermoëns en die kennis nie en hy lei dit nie af uit 'n beginsel wat die eenheid van die menslike kennis illustreer nie.¹¹³

Tweedens, lei die kritisisme aan die gebrek dat dit die *Ding-an-sich*-wêreld in die raamwerk van die kenproses opneem. Om die denke uit die syn te ontwikkel, is volgens Fichte, onmoontlik.¹¹⁴ Die teenoorgestelde is egter wel moontlik: die syn kan uit die denke afgelei word want die denke is ook 'n vorm van syn. Saaklik beteken Fichte se standpunt dat die idealisme die realisme volkome moet vervang. Fichte poog vervolgens om hierdie twee gebreke in die kritisisme van Kant te suiwer en reg te stel. Hy wil die vraag beantwoord waaruit die aprioristiese vermoëns en kennisskema waarmee Kant werk, eintlik stam. Hy wil ook 'n kritisisme konstrueer waarin die hipotese van 'n *an-sich*-wêreld volkome oorbodig is.¹¹⁵ Die hoofwerk van Fichte is sy *Wissenschaftslehre*, waarin hy ondersoek instel waarom verstand en rede, ruimte en tyd en kategorieë bestaan. Sy konklusie is dat dit uit die *geestelike* as grondfenomeen afgelei kan word.¹¹⁶ Om hierdie projek tot uitvoer te bring,

113 J.G. Fichte, *The Science of Knowing*. Vertaal deur W.E. Wright. New York: State University of New York Press (2005), pp. 15, 18, 25 e.v.

114 J.G. Fichte, *Science of Knowing*. Redakteur P. Heath. Vertaal deur J. Lachs. Cambridge: Cambridge University Press (1982), p. xvi.

115 Fichte, *Science of Knowing*, p. 10.

116 Fichte, *Science of Knowing*, p. 3: "Lately, there is a system, completed in its external form, which boasts that it – purely self-contained, unalterable, and immediately manifest – provides all other sciences with first principles and their guide. In this way, it alleviates forever all conflict and misunderstanding in the scientific disciplines. It shows every spirit

begin Fichte by Kant se transendentale appersepsie of die *selfbewussyn* – die hoogste en laaste voorwaarde vir alle denke.¹¹⁷ Hierby knoop Fichte nou aan: Die *ek* is vir Fichte niks anders as die menslike selfbewussyn nie.¹¹⁸ Fichte se argument verloop soos volg: Denke is essensieel, die *ek* en die denke van die *ek*. Die *ek* is verhewe bokant alle onderskeidinge tussen die feit om iets te stel en die iets wat gestel word.¹¹⁹ Die *ek* gaan elke dualiteit tussen subjek en objek vooraf.¹²⁰ Daarby is denke 'n handeling. Sodra die *ek* iets doen, plaas die *ek* dit wat gedoen word as *nie-ek* en beskou dit as die *voorwerp* van sy plasing of handeling. In die handeling om die *ek* as ek te plaas, plaas die *ek* homself terselfdertyd as die *nie-ek* of as objek van die handeling van sy ponerende *ek*.¹²¹ Albei, die *ek* en die *nie-ek* word derhalwe in een en dieselfde handeling van die *ek* daargestel. In die *ek*-plasende denkhandeling word die *ek* gebore. Wanneer ek my nou die *ek* gaan voorstel as die *nie-ek*, het ons die vertrekpunt van die kenne; wanneer ek my die *ek* as *nie-ek*-bepalende-faktor voorstel het ons die wil of handeling. Die denkhandeling wat die voorstellings van die *ek-nie-ek* plaas én die insig in hul betrekking, is die werk van die grondkrag van die denke self. Dit noem Fichte die *produktiewe verbeeldingskrag* en dit is die laaste wortel van alle voorstellings of kennis. Uit hierdie produktiewe verbeeldingskrag lei Fichte die sesvoudige grade van die psigologiese vermoenskema en die daarmee ooreenstemmende voorstellings af: (a) die begrensing van die aktiwiteit van die produktiewe verbeelding deur die *nie-ek* bring die *gewaarwording* teweeg, en vanweë die onbewuste aard van daardie aktiewe plasingproses, kom dit ons as 'n gegewe voor;¹²² (b) wanneer die *ek* reflekteer oor sy gewaarwording en hom dit as vreemd aan homself voorstel, het ons die aanskouing;¹²³ (c) wanneer die *ek* oor die aanskouing reflekteer, vorm die *ek* daarvan 'n beeld en onderskei ons tussen die beeld en dit wat verbeel word. Die aanskouingsvorme en die kategorieë vorm daardie vreemde iets tot 'n objek en onderskei dit van die oorspronklike beeld. Hierdie drie aktiwiteite stel 'n eerste groep van die *ek* of die denke daar naamlik die sogenaamde sinnelike. Die proses dein egter verder uit ook tot die *geestelike*

(*Geist*), which has established itself properly within its domain, the proper field for its endless advance to greater clarity, to *empirical reality*, and leads it infallibly on this field.”

117 Fichte, *The Science*, p. 4.

118 Fichte, *The Science*, p. 35.

119 Fichte, *The Science*, p. 99 e.v.

120 Fichte, *The Science*, p. 198 e.v.

121 Fichte, *The Science*, p. 28 e.v.

122 Fichte, *The Science*, p. 195.

123 Fichte, *The Science*, p. 197.

of *verstandelike*.¹²⁴ (d) Die verstand presipiteer die beeld in 'n vae omskrewe *begrip* en omskep dit tot die voorstelling van 'n objek wat ons dan as die oorsaak van die aanskoulike beeld opvat; (e) die *ek* reflekteer op die inhoud van die *begrip* en kan in sy refleksie vryelik afstand doen van 'n doel van die inhoud, met ander woorde die *ek* kan abstraher. Wat behoue gaan bly en waarvan geabstraher gaan word, is die werk van die *oordeelskrag*.¹²⁵ (f) Die *ek* kan ook van alle objekte abstraksies maak en sy refleksie konsentreer op die suiwer voorstelling van die *ek*. Van die *ek* self kan egter geen refleksie gemaak word nie. Daarin voorsien die rede. Hier maak die bewussyn sy verskyning wat steeds selfbewussyn is en waarin die *ek* besef dat die vyf voorgaande deelprosesse slegs die plasings en beperkings van die *ek* in sy oorspronklike handel daarstel. Hieruit vloei voort dat die voorstelling, waar dit hom ook al in die sesvoudige ontwikkeling mag bevind, die eie handeling van die *ek* is, beide wat die voorstellende *ek* en sy inhoud of voorwerp betref. Die *ek* is die enigste oorsprong van sy handelinge, van hul inhoud of stof en van hul resultate: die voorstellings.¹²⁶

Hiermee reken Fichte het hy die eerste gebrek in Kant se kriticisme reggestel. Kant het die skema van sy transendentale psigologie as gegewe aanvaar sonder om dit te demonstreer. Fichte het dit nou afgelei tot een beginsel wat (volgens hom) die *waarom* van die transendentale kennisskema blootgelê het. Hierdie beginsel, verklaar Fichte, is doodeenvoudig die skeppende handeling van die *ek* en die *nie-ek* terwyl laasgenoemde per slot van rekening tog ook maar 'n faset van die *ek* is.

Fichte se beredeneringe is geskoei op die lees van die dialektiek – tese, antitese en sintese. Ook die tweede gebrek van Kant met betrekking tot die *Ding-an-sich* probeer Fichte langs hierdie weg oplos. Hy redeneer dat die *ek* die natuur as die *nie-ek* skep. En langs die weg van die dialektiek is die ponering van 'n *Ding-an-sich* glad nie meer nodig nie.

Afsluitend enkele gedagtes oor die dialektiese metode van Fichte: In drie stellings stel Fichte die werklikheid van die *ek* – (die bo-individuele selfbewussyn) waarin *alle* realiteit beslote is. Die eerste stelling is die tese: die *ek* stel sigself, dit wil sê deur eie denke bring die *ek* homself voort. Kragtens dié vrye denkhandeling *bestaan* die absolute *ek*. Die tweede stelling is die antitese: die *ek* stel 'n *nie-ek* teenoor homself. Hierdie *nie-ek* is nie buite die *ek* nie maar wel *teenoor* die *ek* as die *gedenkte ek* teenoor die *denkende*

124 Fichte, *The Science*, p. 198 e.v.

125 Fichte, *The Science*, p. 199 e.v.

126 Fichte, *The Science*, p. 199 e.v.

ek. *Ek* en *nie-ek* beperk mekaar wedersyds. Wanneer die *ek* onbeperk was, dan kon die *nie-ek* nie bestaan nie. Ook as die *nie-ek* onbeperk was kon die *ek* nie bestaan nie. Hierdie dialektiese denkwysse pas Fichte konsekwent dwarsdeur sy hele stelsel toe – ook op die gebied van die sedelike. Vir Fichte is die hoogste beginsel van die sedelikheid dat die rede sy vryheid bepaal as onbeperkte selfstandigheid.

Enkele kritiese opmerkings op Fichte se vryheidsidealisme:

1. Fichte voer die persoonlikheidsideaal konsekwent deur, in sy ponering van die vrye *ek*. Hierdie vrye *ek* is losgemaak van elke moontlike empiriese bepaling, want as vrye selfskeppende aktiwiteit is die *ek* nie langer vas te vat in die statiese vorm van Kant nie. Uit die *ek* ontspring nou alle bewussynshandelinge asook die natuur-noodwendigheid wat opgeneem moet word as *nie-ek*.
2. Die kontinuïteitstendens in die persoonlikheidsideaal het daartoe gelei dat Fichte alle selfstandigheid van die natuur teenoor die absolute vrye selfskeppende *ek*, hoegenaamd nie meer kon handhaaf of erken nie. Die *absolute ek* is vir Fichte die wortel en sintotaliteit van die ganse werklikheid.
3. Met die persoonlikheidsideaal as konsekwente leier, het die wetenskaps-ideaal egter geensins kragteloos geword nie. Die persoonlikheidsideaal moes steeds noulettend waak dat die verowerde vyand nie weer eensklaps alles oorneem nie. Om nou die primaat van die persoonlikheidsideaal te handhaaf, het Fichte gebruik gemaak van die spekulatiewe dialektiese denkwysse. Hierdie dialektiese denkwysse het by effek in die plek van God se skeppingsorde gekom. In hierdie dialektiese denkwysse sien ons hoe die werklikheidsaspekte teoreties gerelativeer word deur die kontinuïteitspostulaat van die persoonlikheidsideaal, net soos die wetenskapsideaal aanvanklik vanuit die verabsoluteerde natuursye van die werklikheid, die normatiewe aspekte moes relativeer en herlei tot die betrokke grondnoemer.
4. Ook op die terrein van die sedelike is die absolute *ek* die gehipostateerde wortel van die mens se morele vryheid. Hierdie *wortel* is langs die weg van 'n teoretiese sintese verselfstandig tot grondnoemer van sowel natuur as vryheid sodat die vrye skeppende en aktiewe *ek* geen ander wortel van die werklikheid erken as juis die absolute *ek* nie.

George Berkeley (1684-1753) neem 'n besondere plek in die idealistiese metafisika in. Hy gaan verder as Leibniz. By Leibniz val te veel klem op die verskyning van monades in die stoflike ruimte. Ruimte was betrekking

van monades wat in die ruimte tot aanskouing kom.¹²⁷ By Berkeley sink die materie weg tot onwerklikheid. Materie bestaan nie. Berkeley ontken die empiristiese standpunt dat die mens by ontvangs van sintuiglike indrukke tot getuienis van 'n werklik bestaande stoflike bestaan van die kosmos mag kom.¹²⁸ Die mens het slegs maar gewaarwordinge, voorstellings, ideë van enige ding: kleur, vorm, grootte, smaak en beweging. Materie is onwaarneembaar; die bestaan van 'n stoflike wêreld is fiktief; die produk van ons denke; dit is slegs voorstelling. Loënstraf die skeppingsbeskrywing in die Skrif soos deur Calvyn beklemtoon dan nie Berkeley se ontkenning van materie nie? Om dit te omseil verklaar hy dat die skepping van hemel en aarde niks anders was as God wat sy idees aan geskape geeste meegedeel het nie. Berkeley se oogmerk met sy *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* was om die materialisme te bestry, die ateïsme teen te gaan en die Christelike godsdiens te verdedig. Teenoor Berkeley se idealisme staan die getuienis van die Skrif van 'n stoflike werklikheid. Die teenstelling tussen stof en gees kan nie opgelos word en so word die weg gebaan vir skeptisisme en akosmisme. Calvyn se klem op die stoflike werklikheid as noodsaaklike postulaat vir ware wetenskap omtrent die kosmiese verskeidenheid. Calvyn het voorts ingesien dat bron en instrument by wetenskaplike werksaamheid nie verwar mag word nie. By Berkeley is dit wel die geval. Hy konstrueer die hele werklikheid uit die mens se eie sielelewe, idee, rede of die psigiese. Uit hierdie subjektiewe bron word voorts die res van die werklikheid afgelei.¹²⁹ Calvyn se waarskuwing teen die menslike hoogmoed en dat menslike rede en verstand niks meer as instrumente is deur God aan die mens geskenk om sy skepping te ken nie. Deur die *Logos* in God en in ons, kan ons die werklikheid benader, omdat dit ook in dieselfde *Logos* manifesteer. Calvyn se Skrifkommentaar staan aan die spits van die bestryders van die idealisme wanneer dit die Skrif weerspreek. Hy beklemtoon: God is God, Hy het deur sy wil die kosmos geskep. Die werklikheid is wel onderskeie, maar nimmer los van God nie. Die menslike gees kan die wêreld op onvolkome wyse ken, maar dié kennis is onvolkome, maar tog geen skyn, bedrog, geen fiksie, maar

127 Berkeley, "Principles of Human Knowledge". In: *The Works of George Berkely, Bishop of Cloyne*. Redakteur A.A. Luce & T.E. Jessop, Vols. 1-9. London: Thomas Nelson (1948-1957). Vol. 3. (Works 2:42): "The table I write on, I say, exists, that is, I see and feel it; and if I were out of my study I should say that it existed, meaning thereby that if I was in my study I might perceive it, or that some other spieit actually does perceive it ... For as to what is said about the absolute existence of untruly things without any relation to their being perceived, that seems perfectly unintelligible. Their *esse* is *percipi*, in or is it possible they should have any existence, out of the minds or thinking things which perceive them."

128 Kyk C. Brown, *Christianity and Western Thought*. Vol. 1, p. 231.

129 Kyk C. Brown, *Christianity and Western Thought*. Vol. 1. Leicester: Apollos (1990), p. 232.

reël. Die mens mag glo dat hy nie onder 'n waan verkeer nie, maar met die waarheid aangaande die werklikheid. Dit staan in die lyn van die doel van die wetenskap en wysbegeerte: die soeke na die waarheid; die ooreenstemming van denke en syn; *conformitas intellectus et rei*. Tot roem van God. Dat ons hierdie waarheid in die sweet van ons aangesig vind waarborg die *Logos* in ons en in die wêreld. So funksioneer die Christelike wysbegeerte vir Calvyn in die werklikheid en neem posisie in teen die idealisme wat lei na akosmisme, psigiese monisme, immaterialisme en solopsisme.

6. Samevatting en konklusie

Calvyn het nie die wetenskaplike inslag van die wysbegeerte betwyfel nie. Hy verwys daarna as “n voortrefflike gawe van God”. Hierdie gawe kom, volgens Calvyn nie tot sy reg in die paganistiese denke waar dit van die Skrifopenbaring afwyk nie. In sy *leges Academiae* gebruik Calvyn die term “filosofie” selfs in 'n tegniese betekenis. In die voorwoord van die Franse uitgawe van die *Institusie* (1541) gebruik hy die terme “christiana philosophia” om die leer van die Christelike godsdiens uit te druk – 'n term wat hy teenoor die Skolastieke dialektiese denke van natuur en genade gebruik. Calvyn se werke getuig van sy oortuiging dat die grondbeginsels van die wysbegeerte deur die teologiese wetenskappe uit die Skrifopenbaring opgediep, geformuleer en vir wetenskaplike ondersoek aangewend word. Die *principia* van die oorsprong, wese en bestemming van alle dinge word deur die *testimonium generale internum* verseker en deur die Christelike filosofiese denke geformuleer. Ander *principia* word deur die *revelatio specialis* geopenbaar. Met die beginsels wat die teologiese wetenskappe formuleer, moet die Christelike metafisika, met behulp van ander wetenskappe, logies indring in die vrae na die oorsprong, wese en bestemming van die kosmiese werklikheid. Die grondslag van alle filosofiese denke is die algenoegsaamheid van God. Daaruit spruit die idees van skepping, God se soewereine bestier van die heelal en die openbaring van God as besitter en bestierder van die kosmiese werklikheid. Die Christelike wysbegeerte kan slegs teosentries gefundeer wees. Die implikasies van die drieledige idee-grondslag vir die wysbegeerte en wetenskap is onder andere dat benewens God se transendensie, ook sy immanensie in die skepping gehandhaaf moet word; die openbaring van die *Logos* in die skepping kan nie sonder die Skrifopenbaring gehandhaaf word nie; hoewel God se raad verborge is, word dit op veelvuldige wyse in sy Woord geopenbaar; nooit mag die *providentia Dei* op deïstiese wyse van die raad van God geskei word nie; vir die filosofie is die voorsienigheid van God van grondleggende betekenis – veral die natuurfilosofie (astronomie,

metereologie, biologie), die psigologie (byvoorbeeld motivasie) en die geskiedfilosofie en dat geen ruimte vir sikliese geskiedbeskouinge of selfs noodlotsdenke in die historie gelaat word nie; in die staatsleer, dat die politici slegs instrumente in Gods hand is; dat in die sedelikefilosofie, die determinisme van die materialistiese denke nie Skriftuurlik ondersteun word nie; dat die menslike *ek-heid* van die idealistiese denke nie rekening hou met die principia van die verdorwenheid van die skepping nie en dat die skepping nie by effek deur die mens self tot stand gebring kan word nie, maar die produk van God se Skepperswysheid is. Calvyn rig sy kritiek in besonder teen die invloed van Aristoteles wat veral in tweeërlei opsig met die Skriftuurlike uitgangspunte van God se *revelatio specialis* in konflik is: eerstens, die Aristotelies-deïstiese opvatting van God. Tweedens, verwerp hy Aristoteles se leer van 'n ewige kosmos wat buite die almag van God staan en filosofiese standpunte wat alles aan middelike oorsake in die kosmos toeskryf. Die kern van Calvyn se bydrae tot die komplekse verhouding van die teologie tot die filosofie lê daarin dat die teologiese wetenskappe van die dogmatiek en die teologiese etiek 'n verskeidenheid van *principia* na vore bring wat oor selfstandige betekenis vir die filosofie beskik. Dit is die roeping van die teoloog om die skema van prinsipes te orden in die lig van die *revelatio specialis*. Die filosofie as wetenskap staan nie dialekties teenoor die teologiese denke nie en daarmee het Calvyn eksplisiet standpunt teen die Middeleeuse Skolastieke dualiteit van natuur en genade ingeneem.

Bibliografie

- AVERROËS (IBN RUSHD). 1988. *Metaphysics*. Redakteur H. Daiber. Vertaal deur C. Genequand. Leiden: E.J. Brill.
- AVERROËS (IBN RUSHD). 2016. *Long Commentary on the De Anima of Aristotle*. Vertaal deur R.C. Taylor. New Haven & London.
- BAUCKHAM, R. 2008. "God Crucified". In: *Jesus and the God of Israel*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, p. 8.
- BAVINCK, H. 1928-1930. *Gereformeerde Dogmatiek*. Vols. 1-4. Kampen.
- BELLO, C. 2016. *Averroës and Hegel on Philosophy and Religion*. London & New York: Routledge.
- BERKELEY, G. 1948-1957. "Principles of Human Knowledge". In: *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Vols. 1-9. Redakteur A.A. Luce & T.E. Jessop. Vol. 2, p. 42.

-
- BROWN, C. 1990. *Christianity and Western Thought*. Vol. 1. Leicester: Apollos.
- CALVYN, J. 1667. *Opera Omnia*. Vol. 9. Amsterdam: J. Schipper.
- CALVYN, J. 1980 [1536]. *Institusie*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvin Jubileumboekefonds.
- CALVYN, J. 1999 [1559]. *Institusie*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvin Jubileumboekefonds.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Genesis*. Vol. 1. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary: Harmony of the Law*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Psalms*. Vol. 1. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Psalms*. Vol. 2. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Psalms*. Vol. 3. Vertaal deur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Psalms*. Vol. 5. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Isaiah*. Vol. 1. Vertaal deur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Isaiah*. Vol. 2. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Isaiah*. Vol. 3. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. Vol. 1. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. Vol. 2. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVIN, J. 1999. *Commentary on Jeremiah and Lamentations*. Vol. 4. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVIN, J. 1999. *Commentary on Hosea*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Joel, Amos, Obadiah*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
-

- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Jonah, Micah, Nahum*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on John. Vol. 1*. Vertaal deur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVIN, J. 1999. *Commentary on Acts. Vol. 1*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Acts. Vol. 2*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVIN, J. 1999. *Commentary on Corinthians. Vol. 1*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Corinthians. Vol. 2*. Vertaal deur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Philippians, Colossians, and Thessalonians*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Timothy, Titus, Philemon*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on Hebrews*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 1999. *Commentary on the Catholic Epistles*. Redakteur J. Pringle. Grand Rapids, MI: Christian Ethereal Library.
- CALVYN, J. 2005 [1863-1900]. *Opera. Vols. 1-58*. Brunsvigae: C.A. Schwetschke.
- CRAIG, W.L. 2016. *God Over All*. Oxford: University Press.
- FICHTE, J.G. 1982. *Science of Knowing*. Redakteur P. Heath. Vertaal deur J. Lachs. Cambridge: Cambridge University Press.
- FICHTE, J.G. 2005. *The Science of Knowing*. Vertaal deur W.E. Wright. New York: State University of New York Press.
- HAROUTUNIAN, J. (Red.) 1958. "Introduction". In: *Calvin Commentaries*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- HEPP, V. 1932. "The Distinctive Doctrines of Calvinism". In: *Report of the International Conference of Calvinists*. London: Sovereign Grace Union.
- HEPP, V. 1937. *De Basis van de Eenheid der Wetenschap*. Referaat voor die twee-en-twintigste wetenschappelijke Samenkomst der vrije Universiteit op 30 Junie 1937). Assen.

Kuyper, A. 1908. *Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid*. Vols. 1-3. Kampen, Vol. 3.

MARÍAS, J. 1967. *History of Philosophy*. Vertaal deur S. Appelbaum & C.C. Showbridge. New York: Dover Publications, Inc.

POTGIETER, F.J.M. 1939. *Die Verhouding Tussen Die Teologie en Die Filosofie by Calvyn*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

SPINK, J.S. 1960. *French Free Thought from Gassendi to Voltaire*. London: University of London.

VAN DER WALT, B.J. 1981. *Van Athene na Genève*. Potchefstroom: Pro Rege.